

Om at oversætte en 400 år gammel klassiker

ELSE HENNEBERG PEDERSEN

Da jeg blev bedt om at oversætte Montaignes *Essais*, var jeg noget betænkelig. For det første var jeg, trods min alder, novice som oversætter, og for det andet havde jeg kun beskæftiget mig med renæssancefransk i to semestre på universitetet. Men efter at have oversat et for Montaigne-komiteen (professorerne Ebbe Spang-Hanssen og J.F. Billeskov Jansen samt direktør Frederik Thorkelin) tilfredsstillende "prøveessay" ("Om venskab") var jeg fyr og flamme.

Jeg havde oversat kapitlet til det sprog der taltes i dagens (firsernes) Danmark, og som forhåbentlig tales i et par årtier endnu. Hans sprog er direkte og djærvt, han kalder en spade for en spade, bruger helt jordnære udtryk, se fx Tredje bog, kapitel 13: "Om erfaring", hvor han bruger ord som "barbouiller" og "fricassée": "En fin, toute cette fricassée que je barbouille icy n'est qu'un registre des essais de ma vie...", oversat til: "Når alt kommer til alt er hele det sammenkog jeg sidder og grifler ned her kun en registrering af mit livs erfaringer" (s. 312 i den danske oversættelse). Og samme kapitel, s. 319: "Et les Roys et les philosophes fientent, et les dames aussi." Oversat til: "Både konger og filosoffer skider, og fine damer ligeså." Dette i forbindelse med at Montaigne som en af de første i Frankrig havde indrettet et toilet i sit tårn.

Den ligefremme sprogbrug har Montaigne tilfælles med Shakespeare, som jo ofte bliver kaldt vores samtidige, og han er lige så moderne fordi han ligeledes taler om det almenmenneskelige. Man overraskes når man pludselig falder over "gamle ting", såsom at børn udelukkende var fædrenes frembringelse (kvinderne var kun rugemødre), de "fire væsker" (man kendte ikke blodcirkulationen på hans tid) og de to fantastiske opfindelser han stiftede bekendt-

skab med under sin rejse i Italien, nemlig gafflen og brusebadet (beskrevet i hans rejsedagbog).

Endelig er han også moderne rent sprogmæssigt, for han skrev "le vernaculaire", det vil sige folkesprog. Her var han en af pionererne, for indtil midten af det 16. århundrede skrev man næsten udelukkende på latin i Frankrig. Endnu en grund til at oversætte ham til vor tids sprog.

Men det siger sig selv at man, selv om man oversætter til et moderne, p.t. "klassisk" dansk, skal undgå slang, medmindre det er noget der har stået sin prøve gennem flere hundrede år og dermed er blevet talemåder, undlade at oversætte "briquet" med "lighter" for blot at nævne et enkelt, i denne forbindelse usandsynligt, eksempel.

Imidlertid var der flere der mente at jeg burde oversætte til et sprog der lignede Holbergs, men jeg har ikke Holbergs sprog som modersmål, og det første princip for oversættelse er jo som bekendt at man kun oversætter til sit modersmål. Men jeg måtte tage en del diskussioner om det, også på et oversætterseminar i Arles i 1992 hvor hovedemnet var Montaignes oversættere. Franskmændene ville have at Montaigne skulle oversættes til klassisk sprog – selvfølgelig helt uvidende om at vi ikke, som franskmændene, har et klassisk sprog! Dansk udvikler sig måske hurtigere end andre sprog? I hvert fald holder de gamle forfattere sig fint med deres tids sprog, hvorimod oversættelser meget hurtigt forældes. I en oversættelse fornemmes jo netop den udvikling sproget har gennemgået. Pludselig lyder det gammeldags på en forkert måde. Jeg er enig med Fritz Güttinger, der i *Zielsprache, Theorie und Technik des Übersetzens* skriver: "... wie gross ist wohl die Lebenserwartung einer Übersetzung, die von Anfang an mit veraltetem Wortgut arbeitet?"

Teksten skulle altså være nutidig. Stemmen og tonen har jeg været inde på ovenfor. Men hvordan være sikker på at denne djærve, direkte udtryksform nu også kommer frem på dansk, uden at blive plat? Det var i virkeligheden ikke så svært. Hvad gloser angår, ændrer fy-ordene sig også. Det berømte citat i slutningen af Tredje Bog: "Et au plus eslevé throne du monde si ne sommes assis que sus nostre cul" lyder i min oversættelse (Tredje bog, kapitel 13, s. 353): "Og selv på den højeste trone i verden sidder vi trods alt kun på vores røv." Humlen her er "cul". Karen Nyrop Christensen oversatte i 1961: "... sidder vi dog kun på vores egen hale." Mange syntes at der skulle stå " rumpe" i stedet for "røv", men det var i alle tilfælde folk der var noget oppe i årene. "Cul" er et af de ord der har præcis de samme konnotationer i dag som på Montaignes tid. På dansk er der brugt eufemismer op igennem tiden, men i dag hedder det "røv", og det er betydelig mindre "frækt" end "cul".

Det var vigtigt for at undgå at "bowdlerize" teksten. Jeg huskede nogle uhyggelige eksempler fra den tyske oversættelse af *Kongevejen* fra 1954, det snerpede årti, hvor alt hvad der havde med sex at gøre var udeladt, fx: "... deux grand fétiches à dents: homme et femme, tenant à pleines mains leur sexe peint en rouge; au-delà, une case" bliver til "... zwei grossen, gezähnten Fetischen, einem männlichen und einem weiblichen. Jenseits wieder eine Hütte."

Den Montaigne jeg lærte at kende, er meget ramrende beskrevet i Bjørn Bredals *Humanist til hest* fra 1992. Ifølge ham er Montaigne "...en tæt og spændstig natur, nysgerrig, diskussionslysten og omkringfarende, med en gangart der efter hans eget udsagn er så energisk, at pløret strinter ham helt op i nakken, når han skridter ud over sine vidtstrakte jorder. Men i øvrigt bevæger han sig helst til hest, rider gerne både otte og ti timer i træk uden at trættes."

Det er svært at sige hvordan man kan portrættere (for essayene er jo et selvportræt) sådan en mand gennem en oversættelse. For mit vedkommende var de daglige "samtaler" med ham af meget stor betydning. Montaigne taler om sig selv, og derved om alt

hvad der vedrører menneskelivet. Og han fik en stemme der helt naturligt gik ind i oversættelsen.

Montaignes sprog var moderne for hans tid, men det er rent grammatisk og syntaktisk så fjernt fra moderne fransk at han er blevet "oversat" til moderne dansk. Det bryder jeg mig ikke om, lige så lidt som jeg ville bryde mig om at få Kierkegaard oversat til moderne dansk. Men det skal indrømmes at der er mange "falske venner" i form af ord som hedder det samme i dag, men som betød noget andet i det 16. århundrede. Der var jeg privilegeret ved at have Frederik Thorkelins eksemplar af *Villeys Lexique* til rådighed, så jeg ikke faldt i i så henseende, ligesom professor Spang-Hanssen læste teksten igennem med henblik på det samme.

Da oversættelsen altså er affattet på moderne dansk, var det også et helt naturligt valg at anbringe den danske oversættelse af de latinske, græske og italienske citater i selve teksten og henvise originalteksterne til registeret bag i bogen. På Montaignes tid talte alle "dannede" mennesker latin, så derfor forekom de ikke som bremseklodser dengang, men det ville de gøre i dag, og det ville gå ud over rytmen, se nedenfor.

Om stilen siger han selv i Første bog, kapitel 26: "Om børneopdragelse":

Le parler que j'aime, c'est un parler simple et naïf, tel sur le papier qu'à la bouche; un parler succulent et nerveux, court et serré, non tant délicat et peigné comme véhément et brusque [...] plustost difficile qu'ennuieux, esloigné d'arrection, desreglé, descousu et hardy: chaque lopin y face son corps; non pedantesque, non fratesque, non pleideresque, mais plustost soldatesque...

Oversat til:

Det sprog jeg kan lide er et enkelt og naturligt sprog, det samme på papiret som i munden, et sprog der har saft og kraft, er kortfattet og koncist, snarere stærkt og uden omsvøb end blidt og velfriseret [...] hellere vanskeligt end kedeligt, uden nogen form for krukkeri, skødesløst, usammenhængende og djærvt – hver stump skal tælle for sig selv – ikke skolemesteragtigt, ikke prædikantagtigt, ikke sagføreragtigt, men snarere soldateragtigt... (s. 196).

Han sammenligner sproget med sin påklædning (samme sted):

J'ay volontiers imité cette desbauche qui se voit en nostre jeunesse, au port de leurs vestemens: un manteau en escharpe, la cape sur une espaulé, un bas mal tendu, qui represente une fierté desdaigneuse de ces paremens estrangers, et nonchallante de l'art. Mais je la trouve encore mieus employée en la forme du parler [...] Parquoy nous faisons bien de gauchir un peu sur le naif et mesprisant.

Oversat til:

Jeg har ofte efterlignet den lidt sjuskede måde unge mennesker går klædt på i vore dage. En frakke der sidder skævt, slængkappen kastet hen over den ene skulder, strømper der hænger i ål, det er udtryk for stolt foragt for ydre stads og ringeagt for alt hvad der er kunstfærdigt. Men jeg synes denne skødesløshed kommer endnu mere til sin ret når den bruges i sproget. [...] Derfor er det godt hvis vi hælder lidt til det naturlige og lige glade.

Med hensyn til rytmen var det overraskende i virkeligheden at den ligger meget nærmere den danske sætningsrytme end moderne fransk, hvor man bruger så mange infinitte verbalkonstruktioner. Jeg slår op et tilfældigt sted i Tredje bog, kapitel 13: "Om erfaring": "Nos opinions s'entent les unes sur les autres. La premiere sert de tige à la seconde, la seconde à la tierce. Nous eschellons ainsi de degré en degré. Et advient de là que le plus haut monté a souvent plus d'honneur que de mérite; car il n'est monté que d'un grain sur les espaulés du penultime." Oversat til: "Vore meninger indpodes i hinanden. Den første er roden til den anden, og den anden til den tredje. Sådan klatrer vi op trin for trin. Og derfor sker det tit at den der når højest op høster større ære end han har fortjent, for han er kun nået den smule højere op ved at stille sig på skuldrene af den næstsidste" (s. 301). Det er jo en næsten dansk sætningskonstruktion!

Til sammenligning kommer her et par eksempler fra en bog fra 1997, som jeg er ved at oversætte: *L'Art de mourir* af Marie de Hennezel og Jean-Yves

Leloup: "De plus, parce que cette qualité d'énergie se substitue à nos petites angoisses, à nos projections, etc., la personne qui va partir en sera comme enveloppée." Oversat til: "Desuden bliver det menneske der skal dø, ligesom indhyllet i denne form for energi fordi den træder i stedet for vore små angstanfald, vore projektioner, osv." Eller: "Certains gestes et attitudes, dans lesquels une autre qualité est évoquée, peuvent-ils transgresser le conformisme hospitalier et médical, et par conséquent courir le risque d'être mal interprétés?" Oversat til: "Kan nogle gestussprog og visse holdninger hvor der tales om en anden form for kvalitet, overskride hospitalsvæsenets og lægernes konformisme og derved risikere at blive misforstået?"

Hvilket skulle vise at Montaignes syntaks og rytme ligger langt nærmere moderne dansk end moderne fransk gør.

Nej, der var faktisk kun to egentlige problemer med hensyn til rytmen. Det ene er nævnt ovenfor, nemlig de latinske, græske og italienske citater der ville afbryde læsningen for alle der ikke kendte sprogene. Og så de undertiden enormt lange sætninger. Da jeg oversatte, blev der stadig set skævt til semikolon, så det undgik jeg. Jeg foretog et valg mellem de tegn der var til rådighed, og det blev først og fremmest komma. Da jeg ikke brugte grammatisk kommatering, hvor rytmen bliver hakket i stumper og stykker af et rent mekanisk system, men pausekommatering (det nye komma fandtes endnu ikke), blev kommaet et betydningsladet tegn. Sjældent byttede jeg semikolonet ud med et punktum, men når jeg gjorde det, var det helt bevidst. En anelse hyppigere med tankestreg.

Et eksempel på en af de lange sætninger:

Si nous tenions à Dieu par l'entremise d'une foy vive; si nous tenions à Dieu par luy, non par nous; si nous avions un pied et un fondement divin, les occasions humaines n'auroient pas le pouvoir de nous esbranler, somme elles ont; nostre fort ne seroit pas pour se rendre à une si foible batterie; l'amour de la nouvelleté, la contraincte des Princes, la bonne fortune d'un party, le changement temeraire et fortuite de nos opinions n'auroient pas la force de secouer et alterer nostre croiance; nous ne la lairions pas troubler à la mercy d'un nouvel argu-

ment et à la persuasion, non pas de toute la Rhetorique qui fust onques; nous soutienderions ces flots d'une fermeté inflexible et immobile, [lat. citat].

Oversat til:

Hvis vi følte os bundet til Gud af en levende tro, hvis vi følte os bundet til Gud på grund af ham, ikke på grund af os selv, hvis vore fødder stod på guddommelig grund, så ville menneskelige årsager ikke have den magt til at bringe os ud af fatning som de har. Vores fæstning ville ikke overgive os for så svagt et angreb. Trangen til noget nyt, fyrsternes tvang, et partis medgang, vores tankeløse og tilfældige skiftene mening ville ikke have magt til at ryste og rokke vores tro, vi ville ikke lade den foruroliges af en hvilken som helst ny påstand eller et hvilket som helst nyt overtalelsesforsøg, ikke engang af al den retorik der nogensinde har eksisteret. Vi ville holde stand mod disse bølger med urokkelig og ubevægelig fasthed: [citat].

(Anden bog, kapitel 12: "Forsvar for Raimond Sebond", s. 114).

Et af mine (mange) yndlingssteder hos Montaigne står også i dette kapitel:

Les arondelles, que nous voyons au retour du printemps fureter tous les coins de nos maisons, cherchent elles sans jugement et choisissent elles sans discretion, de mille places, celle qui leur est la plus commode à se loger? [...] Prennent-ils tantost de l'eau, tantost de l'argile, sans juger que la dureté s'amollit en l'humectant? Planchent-ils de mousse leur palais, ou de duvet, sans prévoir que les membres tendres de leurs petits y seront plus mollement et plus à l'aise? Se couvrent-ils du vent pluvieux, et plantent leur loge à l'Orient, sans connoistre les conditions differentes de ces vents et considerer que l'un leur est plus salutaire que l'autre? Pourquoi espessit l'araignée sa toile en un endroit et relasche en un autre? se sert à cette heure de cette sorte de neud, tantost de celle-là, si elle n'a et delibération, et pensement, et conclusion? Nous reconnoissons assez, en la pluspart de leurs ouvrages, combien les animaux ont

d'excellence au dessus de nous et combien nostre art est foible à les imiter. Nous voyons toutesfois aux nostres, plus grossiers, les facultez que nous y employons, et que nostre ame s'y sert de toutes ses forces; pourquoy n'en estimons nous autant d'eux? pourquoy attribuons nous à je ne sçay quelle inclination naturelle et servile les ouvrages qui surpassent tout ce que nous pouvons par nature et par art?

Oversat til:

Når svalerne vender tilbage om foråret og vi ser dem gennemsøge hver en krog af huset for at finde et sted at bygge bolig, er det så noget de gør uden dømmekraft, og er det uden evne til at skelne at de vælger det sted blandt tusinder der er mest formålstjenligt? [...] Tager de det ene øjeblik vand, det næste øjeblik ler, uden at skønne at noget hårdt bliver blødt når man fugter det? Forer de deres slot med mos eller dun, uden at forudse at det vil være blødere og behageligere for deres ungers spæde lemmer? Søger de ly for de regnfulde vinde og bygger deres bolig så den vender mod øst, uden at kende disse vindes forskellige beskaffenhed og tage i betragtning at den ene er mindre skadelig for dem end den anden? Hvorfor gør edderkoppen sit spind tæt det ene sted og løst det andet, hvorfor bruger den snart én slags knude, snart en anden, hvis den ikke er i stand til både at overveje, tænke og drage en slutning? Vi kan tydeligt nok i det meste af det dyrene laver se hvor højt de rager op over os, og hvor dårlige vi er til at efterligne dem. Og dog ser vi i det vi selv laver, og som ikke er nær så fint, hvilke færdigheder vi anvender og hvordan vi sætter alle vore åndelige kræfter ind på at gennemføre det. Hvorfor tror vi så ikke det samme om dem? (s. 128-129).

Det sidste er ikke kun et eksempel på "overføring" af stemme, stil og rytme, men også på at Montaigne, den store, klarsynede, fordomsfri humanist også var det man på fransk kalder en "poète en prose". Det er også vigtigt at få en prosaforfatters poetiske dimension med i oversættelsen.